

לבטל המכירה לדעת המחמירין שאינה חלה כלל, יש להעדיף להקל כדעת המתירין לפחות כדי שיהיו שוגגין ולא מזידין.

בברכה,

אליהו בקשי דורון
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

שוגגים, ע"י מכירת הקרקעות, אולם כידוע רוב הכורמים עושים המכירה זה כמה שמיטות, בדיעה שמפקיעה איסור שביעית וכבר הורגלו בכך (כלשון רש"י ביצה ל. ד"ה הנח להם וד"ה בדרכנן). ועיין בבבא בתרא ס: דהכלל מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים נאמר לא רק שלא להוכיחם, אלא שאין לגזור גזירה שלא יכולים לעמוד בה, ואף שראויה מצד הדין, וה"ה הכא אף שמצד הדין יש מקום

סימן סג

זיהוי חללים על פי ההלכה

הרצאה בכנס זק"א

לפניו פטור מכל מצוות שבתורה משום שתפקידו לדאוג לקבורת קרובו, ומת מצוה כל המצוות נדחות בפניו, וזאת משום שכבוד הבריות אינו מושג של בין אדם לחבירו, יסוד כבוד האדם הוא בכך שהוא בחיר הבריא, ובצלם אלוקים עשה את האדם, לפי שבדמותו של אדם יש לא רק את הדמיון הקרוב ביותר לבורא, אלא יש בו נשמה שהיא חלק אלוקה ממעל, וכבודו של האדם עלי אדמות הוא משום כבודו של הבורא שבראו בתכונות ובכח אלוקי, וכך שנינו במצות הקבורה, "לא תלין נבלתו על עץ כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלוקים תלוי" (דברים כ"א כ"ג), ופרש"י "ולזול של מלך הוא שאדם העשוי בדמות דיוקנו" יהא תלוי.

א. קדושת גוף האדם כס"ת

אע"פ שעיקר קדושתו וגדולתו של האדם בנשמה אשר בקרבו, קדושת הגוף היא לא רק משום שהגוף משמש כנרתיק וכמקום שהנשמה בתוכו, חז"ל הגדירו את הגוף שהוא קדוש קדושה עצמית, דוגמת ספר תורה שהעור והגוילין שלו אינם רק תשמישי קדושה, אלא הקדושה עצמה, לפי שעל גבה ובתוכה חקוקים האותיות, ההשוואה של האדם וקדושתו לקדושת ספר תורה, נזכרת בפירושו בהלכה, "העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע למה זה

באתי בכנס זה ראשית להודות, לעודד ולחזק את המתנדבים העוסקים במלאכת הקודש של זיהוי פינוי חללים בשעות קשות, להודות כהכרת טובה בשם הציבור כולו על העבודה הנעשית בהתנדבות ובמסירות, לעודד משום שהמלאכה אינה קלה ודורשת תעצומות נפש לעמוד בפני המראות והמצבים הקשים מנשוא ולחזק את העוסקים במלאכת הקודש, משום החשיבות המירבית שיש בפעילות הזיהוי והקבורה, לצורך זה נכון להקדים את חשיבות הטפול במת, והערך העליון של קדושת האדם וגופו.

העוסקים בקבורה נקראים "אנשי חסד של אמת", על יסוד הכתוב "ועשית עמדי חסד ואמת" (בראשית מ"ז כ"ט), ופרש"י "חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול", בשם נוסף נקראים העוסקים בכבוד האדם "חברא קדישא", ויש בהגדרה זו כדי ללמד על חשיבות וערך העיסוק במצוות אלה, המושג "חברא קדישא" פירושו לא רק שהחברים העוסקים בקבורה, חבורה קדושה היא, שעושה חסד של אמת, אלא שעיקר עיסוקם בקדושה, לפי שחיוב הקבורה וחשיבות המצוה היא קדושת האדם וכבוד הבריות. מצאנו שהחשיבו חכמים את העיסוק בקבורה, עד שאמרו "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה", וכך ההלכה שמי שמתו מוטל

התפקיד הראשוני הוא לדאוג למצות הקבורה, וכן לזיהוי החללים. לזיהוי שתי מטרות, אחת, זיהוי לצורך קבורה, לזהות אדם בכדי להודיע לקרוביו ולאפשר קבורתו, לזהות חלקים שונים מגופת הנפטר בכדי שיקברו עמו, ופן נוסף לזיהוי כדי לקבוע מותו של אדם לצורך התרת אשתו, זכויות יורשיו וכדומה.

ב. זיהוי המת לצורך קבורה ושאר הלכות

הקבורה יסודה מצוה דתית, וההלכה מחייבת את איסוף הגופה וחלקיה ולהביאה לקבר ישראל, הזיהוי מתחייב גם מבחינה משפטית לצורך קביעת מותו של אדם ברישום, בירושה, לצרכי ביטוח וכדומה. יש זיהוי שהחוק מחייב וקביעתו נעשית על דעת בני אדם, אולם הזיהוי ההלכתי הקובע הלכות יחוס ומתיר אשת איש, יש לן כללים הלכתיים ברורים, ולא תמיד זהה הוא לזיהוי המשפטי החוקי והמקצועי. כדוגמא מחומר איסור אשת איש המותרת במיתת הבעלה, שכל טעות בנושא זה יש לו השלכות חמורות ביותר, קבעו חז"ל כללים ברורים ודרשו זיהוי ברור ומוחלט, ואם ברוב הלכות שבתורה נקבעים מצבים על פי הרוב, על יסוד אומדנים השערות וכדומה, בהיתר עגונה הצריכו ודאות מוחלטת וזיהוי ברור, עד שאמרו מי שטבע במים שאין להם סוף כיון שאין ודאות מוחלטת שמת, ויש אפשרות רחוקה שינצלו, לא מתירין האשה רק בעדות ברורה ובסימנים ברורים שנהרג, ובהלכה הגדרות ברורות מהו זיהוי מוחלט, ובאיזה נתונים ותנאים אפשר לקבוע מותו של אדם.

יש לזכור השאלה מתעוררת לא רק בשעה שהאשה באה להנשא, הכלל הוא כשאדם נשוי נעדר ונמצא חלל, גם אם לגבי הלכות אבילות ושאר דברים אפשר לקבוע את זהותו, לא יושבים עליו שבעה ולא מתאבלים עליו, עד שיבורר הדבר בודאות גמורה שאפשר להשיא את אשתו, וזאת כדי שלא יסתמכו על האבילות כקביעה גמורה להתיר אשת איש, כך שהשאלה גם במקרים הקשים של היתר אשת איש באדם נשוי היא דחופה ביותר, כיון שיש והזיהוי או הפרטים הרגילים קובעים שעל האבלים דין אונן, ומאיך האבילות חלה רק בקביעה ברורה, כדוגמא בטביעת האניה "מצדה" של חברת צים לפני שנים, בה נטבעו זוהו כשש מלחים ישראלים וארבעה נעדרו, בימים הראשונים נעשו חיפושים וכולם היו

דומה לס"ת שנשרף" (מועד קטן כ"ה), הנשמה הפורחת מהגוף נמשלה לגיילין נשרפין ואותיות פורחות באויר, ויותר מכך שנינו בהלכה "מטפחות ס"ת שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה" (שו"ע יו"ד סי' רפ"ב סעיף י"א), וביאר החתם סופר הטעם שקדושת האדם כקדושת ס"ת.

כבוד האדם וקדושתו אינו רק בשעת מיתה, ואם גוף האדם משול לס"ת שנשרף, הרי כשאדם חי משול הוא לס"ת חי, בתנאי שישמור על הנשמה הטהורה וזו ההוראה "קדושים תהיו כי קדוש אני", ואכן בחייו מצווה האדם עצמו לשמור על כבודו וקדושתו, וחבירו צריך רק לכבדו ולא לפגוע בו, ועל כן "המרים יד על חבירו נקרא רשע", אע"פ שאין פה פגיעה פיזית אלא הרמת יד בלבד, וזאת משום שלא הפגיעה הרוחנית באדם עצמו עושה אותו לרשע, אלא הפגיעה בערך האדם כאדם, כשמרים עליו יד, יש פגיעה ברמות ובצלם אלוקים, משל למי שמרים יד על דמותו של מלך, ואם כי כבוד הבריות חשוב יותר בחיים, לצערינו "הקנאה התאוה והכבוד המוציאים את האדם מן העולם", מוציאים גם את הערך והיחס הנכון בין אדם ואדם, ולצערינו כבר נאמר "אילולא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו", התחרות והאנוכיות של האדם מפריעים בעד כבוד הבריות, אולם במותו הקרוב או כל אדם אחר מצווים בכבוד האמיתי, וזה היסוד לערך המצוה וחשיבותה, על כן נקראים העוסקים במת ובקבורה "אנשי חסד של אמת" ו"חברא קדישא", משום שלא החסד שבין אדם לחבירו לנגד עיניהם, וגודל המצוה הוא לא בשרות לזולת ובכבודו האישי, החסד של אמת והחברא נקראת קדישא משום שעוסקים הם בחפצא של קדושה, בקדושת האדם שקדושתו כקדושת ס"ת, בכבוד האדם שהוא כבודו של מקום, "כי בצלם אלוקים עשה את האדם", וכיון שבדבר שבקדושה עסקינן, יש לעסוק במלאכה זו לא רק בדחילו ורחימו יש לעשות הכל בבחינת סוף מעשה במחשבה תחילה, לרעת היטב את המלאכה שתעשה כראוי ולכבוד הבריות.

במסגרת זו נעמוד על העקרונות המנחים את מלאכת הקודש של העוסקים בפגישה ראשונית עם החללים, שאנשי זק"א שתפקידם לזהות ולדאוג להבאה לקבורה של הנפטרים בפיגועים ובתאונות קשות לתפ"צ.

בדרך מקורית, כיון שכל עוד לא נקבע הנעדר נפטר, אין האשה אלמנה ואינה זכאית במזונות לשארים, החלטתנו בבית הדין כיון שהבעל בחזקת נעדר, חייבנו אותו בתשלום מזונות לאשתו ובניו, וכידוע כשבעל אינו משלם מזונות, ביטוח לאומי משלם המזונות לאשה, ומחייב את הבעל, כך שהאשה העגונה בטופו של דבר קבלה מזונות, ומגיע לה ממה נפשך, אם בעלה נפטר יש לה זכות אלמנה, ואם נעדר הוא חייב במזונות, והבטוח הלאומי משלם חובותיו.

ד. שמירת הפרטים המאפשרים זיהוי

אין זה מתפקיד אנשי זק"א לזהות את הנפטר, כשם שאין זה מתפקידם להביאו לקבורה, הזיהוי נעשה ע"י מומחים לזיהוי ודרך כלל לא בשטח האסון, הזיהוי המשפטי כשיש ספיקות נעשה במכון הפתולוגי בראשותו של פרופ' היס, ושם נעשה גם הזיהוי ההלכתי ע"י רב המכון, בהודמנות זו יש לציין לשבח את ההסדר הנכון שנעשה בעידוד ראשי המכון, בסיוע רב המשטרה והרבנות, שכל זיהוי במכון יקבל גם את האישור והזיהוי ההלכתי ע"י הרב רוז'ה שליט"א שנתמנה לשם כך על ידי הרבנות, בעת הצורך גם הרב רוז'ה לא פוסק בזיהוי ומביא הדברים והעובדות לבירור בית הדין הרבני.

ואע"פ שאנשי זק"א לא הם העוסקים בפועל במצות הקבורה והזיהוי, חשוב ביותר שיהיה להם ידע כללי בדיני קבורה ובדיני זיהוי חללים, וככל שידעו יותר יעשו את המלאכה בצורה מושלמת יותר, כדוגמא שמעתי על יהודי בעל רצון טוב שהתנדב לאסוף חלקי איברים בפיגוע קשה, אבל לא היה לו הידע המתאים, כשראה אצבע ובאצבע תלויה טבעת, הבין לתומו שצריך לשמור היטב על האצבע ועל הטבעת, הפריד את הטבעת ושם אותה בשקית של הפריטים, ואת האצבע בשקית של חלקי גוף, כשכוונתו לטובה איכר במעשיו בידיים אפשרות לזהות היטב את האצבע לאן היא שייכת, ויותר מכך יתכן ובטבעת היה אפשר להתיר עגונה כשהיא צמודה דווקא לאצבע, כסימן מובהק וכדומה, על כן נכון לשנן את כללי הקבורה והזיהוי.

במצות קבורה יש לזכור שהקבורה כוללת לא רק את הגופה הקיימת, יש לצרף אליה כל חלק גוף

בגדר נעדרים, כשנגמרו החיפושים ונקבע מות הנעדרים ע"י החוקרים וחברות הביטוח, היתה לנו בעיה בחיפה עם משפחות הנעדרים, שבקשו לשבת שבעה ולהתחיל אבילות, היה צורך וקבלנו בהקדם את כל הנתונים והעדויות בכדי לפסוק לנשואים שבהם על ידי זיהוי מלא וברור נדרש להתרת עגונה, וזאת בכדי שתוכל המשפחה להתחיל בשבעה.

ג. עגונה במים שאין להם סוף

דוגמא מצערת של עגונה במים שאין להם סוף, בהם החמירו חז"ל לוודא מות ברור, היתה בחיפה אדם בעל לאשה ואב לשלשה ילדים, נכנס למערבולת בסירה יחד עם חבריו, חבריו חזרו לחוף בכוחות עצמו, והאחר נעדר לא היו כל עדויות על טביעה, וק"ו שלא למכה פציעה וכדומה, החיפושים לא העלו דבר, ובשנתיים הראשונות היה כאן לא רק ענין של גזירת חכמים במים שאין להם סוף, היתה סבירות גדולה שהסירה נסחפה ללבנון, והאדם יתכן וחי ונמצא בידי מחבלים. כיום גם אם טבע אדם במים שאין להם סוף, לאחר זמן סביר מתירים עגונה, כיון שאם עלה וחי בחוף מבטחים באמצעי התקשורת כיום, ודאי היה מודיע על עצמו, ואם היה חי היו מגיעות ידיעות ממנו, ואם אין סיבה שלא יחזור כגון שברח מאשתו או שחייב כספים וכדומה, מתירים עגונה, אולם כאן כאמור היה חשש שנמצא בלבנון בידי מחבלים, עברו שנים והאשה היתה בקשיי פרנסה, כיון שהכרתי את המשפחה, הצעתי להם לפתוח תיק שנדון בהיתר האשה להנשא, בכדי שתוכל לקבל קצבת שארים כאלמנה, כיון שנעשו גם חפוישים בלבנון לאחר הכיבוש שהיה שם.

האשה סרכה לבקש היתר משום שהיתה לה הרגשה שבעלה חי, ועד היום אינה מוכנה נפשית להשלים עם קביעה שהנעדר נפטר ותקוטה שיחזור, ועל כן ויתרה גם על קצבת השארים, בזמנו ניסיתי לבדוק אפשרות לתקן את החוק שיאפשר גם לעגונה לקבל קצבת שארים, והתברר שהדבר מסובך חוקית, משום שאם נתנן קצבה גם למי שלא ברור שבעלה נעדר, יכול הבעל לברוח או להתחבא תוך הסכמה, והמדינה תזכה את האשה כאלמנה.

אגב, את בעייתה הכלכלית של האשה פתרתי

המזהה זיהוי ברור אפשר לקבוע מוות ולהתיר עגונה, בסימן בינוני יש בו הוכחה, ובשאר דיני תורה סומכים על סימנים כמו להחזיר אבידה וכדומה, אבל אינו סימן מספיק להתיר עגונה, כיון שאינו זיהוי ברור, סימן גרוע הוא סימן שאינו בטוח ואין בו הוכחה, ואינו מספיק גם להשבת אבידה. אולם אע"פ שיש להבחין בין הסימנים, יש לכתחילה לאסוף ולשמר את כל הסימנים האפשריים, משום שבסימן בינוני גם אם לא סומכים בסימן אחד, כשיש שני סימנים נחשב כסימן מובהק, ולדעת רבים בשלשה סימנים בינוניים ברור שהוא כסימן מובהק וכזיהוי מלא, וגם סימן גרוע אם כי אינו הוכחה בפני עצמו, יש בכח סימן גרוע להצטרף לסימנים בינוניים להיתר, או להפוך סימנים בינוניים למובהקים, על כן על העוסקים במלאכה לידע את כל סוגי הסימנים שיש בהם כדי להוכיח על מנת לאפשר לקבל תמונה מוכחת זיהוי מלא, וכן כדי לברר ספיקות ולצרף ספיקות לקביעת הזיהוי.

סימן מובהק הוא סימן בגופו של החלל, כצלקת, שומא מוגברת, שינוי שאין באדם אחר, וברוך כלל אינו מצוי ואינו אלא באחד מאלף בני אדם.

סימן בינוני הוא סימן המצוי בגופו של אדם, אבל אינו נדיר ומצוי בכל כמאה בני אדם בערך, כדוגמא אדם גיבן וכדומה.

סימן גרוע הוא סימן מזהה אבל שכיח גם אצל אחרים, כדוגמא צבע שיער הוא סימן גרוע משום שיש הרבה בני אדם בצבעים שונים, כשיש קבוצת שיער לבן בתוך שיער שחור בצורה נדירה זה סימן בינוני, ויש לפעמים שיש צורה נדירה ביותר כשבתוך שיעור שחור יש שיער לבן בגודל מוגדר יש כאן סימן מובהק.

אני נזכר בהרצאה ששמעתי מפרופ' היס, בכינוס דומה כיצד אתרו מחבל בפגיגה ע"י מציאת חלק מהפדחת ובו צורת תספורת ישרה, ונראה שהתספורת נעשתה ימים ספורים לפני הפגיגה, ידיעה זו איפשרה לזהות את המחבל לאחר תחקיר המשפחה על התספורת וצורת התספורת. בספרות ההלכתית מצאנו קביעה דומה שצורת תספורת

שנמצא בסביבה, ולא רק איברים אלא חתיכות בשר, עור, שיער, שיניים ואפי' אפר יש לדאוג לקבורתו עם הגופה, וה"ה לדם ולבגדים מוכתמים בדם ההרוג, כשהפיגוע המוני וקשה וחלקי גוף פזורים בשטח, יש להקפיד שהאיסוף יהיה תוך זיהוי ברור של כל חלק לגופה השייכת לו, באם אין זיהוי ברור יש להבחין במיקום אם יש בו סימן וכדומה, ואע"פ שלכתחילה יש לאסוף ולקבור כל חלק מהגוף הנמצא, נכון לדעת לכתחילה את החייב בקבורה מדאורייתא שהוא הגוף עצמו והוא הרוב והשדרה, לבין איברים החייבים בקבורה, ודין האפר שלא ברור אם חייבים בקבורתו, ורק לכתחילה קוברים האפר, ונפק"מ לדיני קדימה וכדומה.

באשר לזיהוי, על האוסף הנפגש לראשונה בגופה וחלקיה, לדעת יותר את כללי הזיהוי ההלכתי, בכדי לדעת כיצד לאסוף את מירב ההוכחות הדרושות, וכן לדעת לשמור על הסימנים שלא ילכו לאיבוד תוך כדי איסוף וכדומה, יש לזכור את כללי הזיהוי ההלכתי, וכיצד נקבעת זהותו של המת להלכה.

ה. זיהוי בטביעת עין וע"פ סימנים

הזהות הפשוטה ביותר היא הזהות בטביעות עין, שאדם המכיר את הנפטר מתבונן בו ומזהה אותו, זהות זו אינה ניתנת להוכחה, ויסודה בנאמנות המעיד, כשם שבחיים בני אדם מזהים אחד את השני על ידי טביעת עין, כך גם במותם, טביעות עין זו לדעת רוב הפוסקים היא רק בפרצוף האדם, שבו ברא הבורא יתברך בחכמתו לכל אדם את דמות תבניתו בנפרד, ואין פרצופיהם שווים, ובפרצוף צריך שיהא המצח, הלחיים והחוטם שהם עיקר הפנים, וגם זה תוך שלשה ימים, ובמצב תקין כפי שהיה האדם בחייו, דרך כלל צורת זיהוי זו אינה ענין לעוסקים בפניו, אולם יש לפעמים שאי אפשר לאסוף הגופה מבלי להשאיר הפרצוף כתדמיתו, וכאן יש לברר אם נכון לאסוף הגופה או קודם לזהות החלל בטביעת עין גמורה.

כשאין זיהוי של טביעת עין, יש צורך לזהות הגופה על פי סימנים, וכאן יש להבחין בין הסימנים, יש סימן מובהק המאפשר זיהוי מלא, יש סימן בינוני, ויש סימן גרוע שאין לסמוך עליו. בסימן מובהק

שאינה שכיחה יכולה לשמש סימן בינוני לזיהוי. ולפי שכל חלק מהגופה יכול לשמש כסימן, יש לאסוף לא רק את כל חלקי הגוף, אלא גם יש לדאוג לאיסוף שיעשה בצורה שיוכלו לבדוק החלקים אם יש בהם סימנים, יבלות, שומות, וכיום אפשר שכל חלק עשוי לשמש לבדיקה מעבדתית של רקמות וכדומה.

אחד הסימנים המובהקים ביותר בגוף האדם הוא טביעת אצבעותיו, וזה גם הזיהוי הקל ביותר, כיון שלצערנו נתנסנו בפיגועים קשים, ונזקקים לפעמים לאמצעי זיהוי, נכון לדאוג לכתחילה לאפשרות זהות כל אדם, דרך כלל חיילים בצבא יש להם אמצעי זיהוי, לכל חייל דיסקיט מזהה, תיק רפואי שיש בו סוג הדם, וקביעות רפואיות היכולות לזהותו, ועל הכל יש לכל חייל טביעת אצבעותיו בתיק אישי, כך שאם יש טביעת אצבע אפשר לזהות חייל חלל בסימן מובהק.

ו. הצעת חוק למאגר טביעות אצבעות של כל האזרחים

הועלתה הצעת חוק שלכל אדם בישראל יהיו טביעות אצבעות מצולמות בטופס הזיהוי במשרד הפנים, ובכך יהא קל ביותר לזהות כל אדם בישראל מבחינה משפטית והלכתית כאחד, החוק מתעכב עקב המתנגדים לכך, מחשש שזיהוי אדם בחייו יכול לפגוע בחסיון של כל אדם ובחירותו הפרטית, מטעם הרבנות בקשנו לאשר החוק עקב חשיבות טביעות האצבעות כסימן מובהק להיתר עגונות, אולם לצערנו הדאגה המופרזת לחירותו של האדם וחסיונו מונעת מהקלה במצבים קשים בהיתר עגונות וזיהוי חללים, אני תקוה שעוד יעבור החוק ותקל מלאכת הזיהוי.

מלבד גופו של החלל אפשר לזהותו על ידי בגדיו ופרטים שונים שנמצאים עמו, דרך כלל סימנים אלה אינם מובהקים, אפילו בגדי ההרוג או תעודות שנמצאות על גופו אינם זיהוי ברור, משום שלפעמים

אדם משאיל בגדיו לאחרים, לובש בגדי אחר, ואפילו מחזיק בתעודות אחר, אולם אע"פ שבעיקרון כלים ובגדים אינם סימנים משום שחיישינן לשאלה, יש חילוק בהלכה בין כלים ובגדים אישיים, שאדם אינו משאיל, ויש בגדים וחפצים הנמצאים עם המת הנחשבים לסימנים בינוניים ואפי' לסימן מובהק, על כן יש לאסוף יחד עם חלקי הגופות כל פריט אישי הנמצא בסביבה, ובודאי מסמכים ותעודות וכדומה, בכדי לאפשר למזהים להשלים התמונה, ולקבוע זיהוי ברור ככל האפשר.

כאמור עיקר הזיהוי נעשה ע"י המומחים והרכבים, תפקיד אנשי זק"א לאסוף לשמור ולהמציא ככל האפשר את הנתונים הדרושים לזיהוי, כך יש ללמוד את כללי הזיהוי והקבורה, פתחנו במצוה שבמלאכת הקודש, ונסיים מעין הפתיחה, עבודת אנשי זק"א האוספים מזהים ומביאים לאנשי החברא קדישא את הדרוש לקבורה, עוסקים במצוה הם, על כן מרגע שנקראו לפיגוע חל עליהם הכלל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, כשם שאנשי החברא קדישא העוסקים בעצם הקבורה, פטורים מן התפילה ומן התפילין ומכל מצות שבתורה עד שיקברו המת, כך אנשי היחידה מרגע שנקראו, כל עוד עוסקים במלאכתם פטורים מן התפילה קריאת שמע ומכל המצוות, ויש להם להתעסק ולהתרכז רק במצוה החשובה, במקום הפיגוע בו נמצאים החללים, יש לנהוג בכבוד ראש, אין להתעסק בדברים אחרים, ואפי' בשיחה חולין, ק"ו שאין לאכול לעשן בשעת עשית המצוה מפני כבוד המת. לצערנו צלמים אנשי תקשורת וסקרנים מפריעים לא רק במלאכה עצמה, מפריעים הם גם בקדושת המצוה, כשמתו מוטל לפניו אין היתר להתראיין לתקשורת, שהרי העוסק במצוה פטור מן המצוה, ובודאי שאין לרחות המצוה לדברים שאינם צריכים, יתן ה' ולא תקום פעמים צרה, וכל העיסוק בנושא זה יהיה רק בבחינת "דרוש וקבל שכר", ולא נזדקק לעסוק במצוה זו, ונזכה לעסוק בכבוד הבריות בחיים בכבוד ובהדר.